

**ZKOUMÁNÍ JAZYKA PŘÍSLUŠNÍKŮ ČESKÝCH OSTROVŮ
V CIZINĚ A MOŽNOSTI POSILOVÁNÍ
JEJICH NÁRODNÍHO VĚDOMÍ**

JIŘÍ HASIL

The existence of Czech enclaves and Czech language islands abroad is relatively well mapped today from the point of view of their origins. After World War II, Czech linguistics, in connection with the preparation of the Czech Language Atlas, captured in detail the form of Czech language in these enclaves and islands. Dialectological research has also helped to uncover some unknown places in their history, eg from where the first members of the Czech language is from the Czech historical territory. Today's situation in these islands has changed significantly since 1989. For example, in Banat, the Czech villages, which until then were isolated, opened to Czech tourists, their inhabitants' contacts with the Czech Republic grew stronger and many of their inhabitants repatriated. These facts have also significantly influenced the form of the local Czech language. The Czech language islands in Ukraine have almost disappeared due to repatriation, etc. It is therefore necessary to start a new research on the state of the Czech language without delay in the Czech enclaves (now probably already extinct) and language islands. It would be worthwhile to describe the relationship of various generations of emigrants to the Czech language.

Key words: Language enclave; language island; research; language; history; national consciousness.

Existence českých enkláv a českých jazykových ostrovů v cizině je dnes poměrně dobře zmapována z hlediska historie jejich vzniku. Nový encyklopedický slovník češtiny definuje jazykovou enklávu jako: „Kompaktní seskupení českého obyvatelstva vně území českého národního jazyka vzniklé jednak administrativně, tj. změnou státní hranice, následným oddělením od českého jazykového území a přiřazením k jinému státnímu celku, plynule navazující svým jazykem k výchozí české nářeční oblasti“ (CzechEncy).

Jazykové enklávy najdeme při severní hranici českého území, kde přesahuje zbytek starého českého osídlení do Polska na severovýchodě od Náchoda (tzv. Český koutek v Kladsku s návazností na severovýchodočeská nářečí); na severozápad od Opavy a severně od Hlučína (polské Ratibořsko a Hlubčicko s návazností na slezská nářečí); dále jihovýchodně od Českých Budějovic ke Gmündu (navazující na jihozápadočeská nářečí) a jižně od Břeclavi k Hohenau (jazykově souvisící s východomoravskými nářečímí). V současné době ve všech českých enklávách postupně došlo k asimilaci českého obyvatelstva s obyvatelstvem většinovým.

Jazykový ostrov je zpravidla vytvořen emigrační vlnou (vyvolanou hospodářskými a sociálními/politickými důvody) buď za hranice bývalé habsburské podunajské monarchie v 18. až 20. století (např. USA, Kanada, Jižní Amerika, Rusko, Kazachstán...) nebo do vzdálenějších oblastí v rámci této monarchie (Viedeň, Halič, Banát...). Historie emigračních vln je všeobecně známá. Nejpočetnější jsou uskupení Čechů v USA a v Kanadě, v Evropě jde většinou pouze o ostrůvky, jejichž dnešní rozsah je už jen zlomkem původního počtu osad a kolonií.

Jazykové ostrovy mohou být kompaktní, české obyvatelstvo v nich žije v jazykově kompaktních sídlech, nejčastěji vesnicích. Patří k nim například české vesnice v Banátu v dnešním Rumunsku, Srbsku a v Maďarsku), na Ukrajině na Volyni, na Krymu i jinde. Nejčastější jsou ale jazykové ostrovy nekompatní – české obyvatelstvo v nich žije rozptýlené mezi majoritní společností, v minulosti k největším patřili Vídeň v Rakousku a Chicago v USA, dnes je najdeme v Austrálii, USA, Kanadě, Německu, ve Francii, Kazachstánu, v Rusku, Bulharsku, Chorvatsku, ve Švýcarsku, na Ukrajině, v Brazílii i v Argentině, Paraguayi a jinde.

Jazyk obyvatel jazykových ostrovů je silně ovlivněn jednak nářeční oblastí, odkud emigranti pocházejí (resp. odkud pocházeli jejich předkové) a stavem jazyka v době, kdy oni sami nebo jejich předkové opustili kompaktní přirozené jazykové prostředí (tedy české země), jednak kontaktem s místním většinovým jazykem a také postojem rodin či jednotlivců k českému jazyku a k české kultuře, svou roli také hraje odhodlání příslušníka české menšiny asimilovat s většinovou společností či udržet si svou českou identitu.

Z těchto důvodů je jazyk na ostrovech i v enklávách současně stabilní a současně i proměnlivý. Bez kontaktu s živým jazykem přirozeného jazykového prostředí člověk žijící v cizině přirozeně ztrácí svou autenticitu, postupně mizí jeho schopnost kombinovat slova („Koncert vypukl ve 20 hodin.“) a nezná pojmenování pro jevy, které vstoupily do užívání až po jeho odchodu z českých zemí („mýc stroj“ – myčka nádobí). Proto by především čeští lingvisté měli mít zájem jazyk v enklávách a ostrovech průběžně sledovat.

Česká lingvistika se začala o jazyk v enklávách a ostrovech zajímat až po druhé světové válce, a to v souvislosti s přípravou Českého jazykového atlasu. Tento rozsáhlé koncipovaný kolektivní úkol se začal promýšlet v Ústavu pro jazyk český již od konce 50. let, teoreticky kolektivní autorů vycházel především z názorů Jaromíra Běliča a Jaroslava Voráče. Vlastní terénní výzkum začal probíhat od poloviny 60. let za vedení Jana Balhara a Pavla Jančáka. V enklávách a na ostrovech byl materiál sbírán v letech 1962–1969. Do zpracovávání byl (jako samostatný oddíl komentáře ke každé jazykové mapě) zahrnut i paralelní jazykový materiál shromážděný na základě Dotazníku pro výzkum českých nářečí z 13 českých obcí v cizině, a to v Polsku (1 obec), Chorvatsku, Srbsku, Bosně a Hercegovině (7 obcí) a v Rumunsku (5 obcí). Výzkum se konal podle téhož dotazníku jako na území českého jazyka, aby bylo možno získané výsledky navzájem srovnávat (ČJA I, s. 17). Atlas začal vycházet až v letech 1992–2011 v tištěné podobě, v letech 2012–2014 zpřístupnil Ústav pro jazyk český atlas v podobě elektronické.

Někteří z dialektologů začali od konce 60. let vydávat v českém lingvistickém odborném tisku dílčí studie o jazyce v enklávách a na ostrovech. Dialektologický výzkum tak pomohl odhalit i některá neznámá místa v jejich historii, např. odkud z českého historického území pocházeli první příslušníci českých jazykových ostrovů. Češtinu v Polsku podrobně popsal význačný polský bohemista prof. Janusz Siatkowski a češtinu v bývalé Jugoslávii prof. Dragutin Mirković, češtině v Rusku věnoval pozornost kupříkladu Sergej Skorvid. Dialektologický výzkum českého jazyka ale ve většině ostrovů nebylo možno z nejrůznějších důvodů, převážně politických, provádět. Prolistujeme-li např. jednotlivá čísla časopisu Naše řeč, zjistíme, že příspěvky o češtině v zahraničí se zde objevují pouze sporadicky, cca jeden do roka, v převážně většině jde i recenze odborných statí či monografií o životě Čechů v cizině a o jejich jazyce.¹

Zájem o problematiku českého jazyka v zahraničí se oživil po roce 1989. Již koncem 80. let ale studoval češtinu v USA Karel Kučera. Jeho výzkum, podobně jako další dílčí výzkumy z této doby jsou zaměřeny převážně kulturně historicky, etnograficky či sociologicky, ev. sociolingvis-

¹ Nový encyklopedický slovník češtiny uvádí pod každým heslem relevantní literaturu k danému tématu. Pod heslem Enkláva českého jazyka je uvedena pouze literatura, kterou uvádíme v příloze k tomuto článku.

ticky. Jazyk vídeňských Čechů podrobněji studovali lingvisté brněnští, manželé Jančákoví popsali v podrobné monografii jazyk reemigrantů z Ukrajiny.

Dnešní situace v českých ostrovech se ale především od roku 1989 výrazně změnila. Například v rumunském Banátu se české vesnice, do této doby izolované, otevřely českým turistům, zesílily kontakty jejich obyvatel s Českou republikou a řada jejich obyvatel se repatriovala nebo přestěhovala za prací jinam na území Rumunska. Tyto skutečnosti výrazně ovlivnily i podobu místního českého jazyka.² České jazykové ostrovy na ukrajinské Volyni a v okolí Černobyli díky repatriaci téměř zanikly apod. Bylo by proto zapotřebí zahájit neprodleně nový výzkum stavu českého jazyka v českých enklávách (dnes již pravděpodobně zcela zaniklých) a na jazykových ostrovech. Bylo by záslužné odborně popsat i vztah pomnichovských, poúnorových, posrpnových i polistopadových emigrantů k českému jazyku. Zvláště u potomků posrpnové a polistopadové emigrace je třeba posilovat a upevňovat jejich národní vědomí.

Česká republika podporuje českou kulturu a český jazyk v zahraničí prostřednictvím realizace usnesení vlády České republiky ze dne 13. května 2015 č. 348 o pokračování Programu podpory českého kulturního dědictví v zahraničí na léta 2016 až 2020. Tento program zahrnuje dvě části: Krajanský vzdělávací program a Lektoráty českého jazyka a literatury. Primárním cílem je i nadále šířit a udržovat český jazyk a kulturu za hranicemi České republiky.

V rámci výše uvedeného usnesení je umožněno vysílání lektorů českého jazyka a literatury na zahraniční vzdělávací instituce (univerzity) a vysílání učitelů k českým krajanským komunitám v zahraničí. Aktuálně je otevřeno ve 24 zemích čtyř kontinentů (Evropa, Asie, Afrika, Amerika) celkem 39 lektorátů a ke krajanským komunitám do zahraničí je vysláno celkem 14 učitelů, a sice do Evropy, Jižní i Severní Ameriky a Austrálie/Nového Zélandu.³

Krajanský vzdělávací program taktéž zahrnuje každoroční pořádání čtyřtýdenního kurzu českého jazyka pro krajanů (60 účastníků) a dvoutýdenního kurzu metodiky výuky češtiny pro vyučující z řad krajanů (20 účastníků). Kromě uvedených aktivit mohou být na veřejné vysoké školy v České republice přijati studenti-krajané tak, aby jejich studium zahrnovalo 30 semestrů, a na našich středních školách mohou studovat až tři studenti z rumunského a srbského Banátu.⁴

V rámci Programu vydává Dům zahraniční spolupráce MŠMT ČR již deset let časopis *Krajiny češtiny* (v roce 2017 vyšlo již deváté číslo). Časopis přináší cenné informace o životě v kra-

² Naposledy se češtině a českým tradičním zvykům v Banátu, konkrétně ve vesnici Eibentál věnovala ve své bakalářské práci, úspěšně obhájené v Ústavu bohemistických studií FF UK, Hermina-Maria Havliceč (Havliceč, 2017).

³ Ve školním roce 2017/2018 těchto 14 učitelů působí v těchto krajanských komunitách:

Argentina: Buenos Aires, Chaco

Austrálie a Nový Zéland: Perth, Adelaide; Auckland, Wellington, Tuaranga, Dunedin

Brazílie: Sao Paulo, Porto Alegre, Nova Petropolis, Bataypora

Chorvatsko: Daruvar

Německo: Bautzen

Paraguay: Coronel Bogado

Rumunsko: Eibentál, Svatá Helena, Gerník

Rusko: Novorossijsk

Srbsko: Bela Crkva

Ukrajina: Čechohrad, Žytomyr

USA: Chicago

(Někteří lekteři působí v několika, často značně vzdálených, komunitách.) Údaje převzaty z www stránek Domu zahraniční spolupráce MŠMT ČR.

⁴ Podrobněji viz www stránky Domu zahraniční spolupráce MŠMT ČR.

janských komunitách a na lektorátech češtiny v zahraničí. Čistě lingvistické texty zkoumající zvláštnosti jazyka v jazykových ostrovech jsou v něm však v menšině.⁵

Záslužná v podpoře českého jazyka i české kultury a sounáležitosti s českým prostředím je i činnost Českých škol bez hranic.⁶ Myšlenka vzdělávat české děti v zahraničí vznikla v Paříži roku 2003, postupně vznikla síť těchto škol v místech, kde je dostatečný počet českých školních dětí. Jejich činnosti koordinuje spolek ČŠBH, jehož předsedkyní je zakladatelka první České školy bez hranic v Paříži Lucie Slavíková-Boucher. České školy bez hranic nabízejí výuku češtiny a českých reálií pro děti ve věku od 18 měsíců do 15 let za hranicemi ČR jako doplnění každodenního vzdělání, které děti českého původu získávají v zahraničních školách. Činnost Českých škol bez hranic podporuje MŠMT ČR a jejich žáci nemusejí každoročně skládat diferenční zkoušky z češtiny, vlastivědy, dějepisu a zeměpisu na českých základních školách.

Napomáhat upevňování českého vědomí Čechů žijících v zahraničí, ale i Čechů žijících v České republice bude i Abeceda českých reálií, která jako internetový portál vzniká na FF UK na základě grantového programu na podporu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022, jež vyhlásilo Ministerstva kultury ČR, tj. NAKI II. Program byl schválen usnesením vlády č. 11 ze dne 2. ledna 2014.⁷ Portál Abeceda českých reálií včetně jeho mobilní aplikace v češtině, v češtině zjednodušené pro cizince, ruštině a angličtině⁸ bude seznamovat uživatele s klíčovými body české historie a kultury (česká historie, náboženství, geografie, věda a technika, kultura, společnost, tradice, sport, architektura, sídla, kulturní a technické památky, památná místa, hřbitovy, rozhledny, hudba, literatura, divadlo, film, výtvarné umění, fotografie, fauna, flóra, objevy a vynálezy, zvyky a tradice, životní styl, mýty a legendy, svátky, kuchyně, mravy, identita, politika, hospodářství, osobnosti, praktické informace). Každé heslo bude obsahovat relevantní informace, fotografie, případně i zvukový záznam a souřadnice GPS, dále odkaz na příslušnou literaturu a stručnou verzi do mobilního telefonu. Text každého hesla bude i namluven, aby si uživatel mohl text i poslechnout. To jistě přispěje i k tomu, že portál bude sloužit nejen uživatelům českým, ale i cizincům. Abeceda českých reálií bude moderním způsobem propagovat českou kulturu, historii i současnost v zahraničí a nepochybně přispěje i k utužení pout českých krajanů s jejich vlastí. Prostřednictvím moderních technologií bude i překonávat vzdálenosti mezi Českou republikou a českými ostrovy rozšířenými po celém světě.⁹

⁵ Časopis je dostupný na www stránkách, viz <http://www.dzs.cz/cz/program-podpory-ceskeho-kulturniho-dedictvi-v-zahranici/obecne-informace-o-krajinach-cestiny/>

⁶ Blíže viz: <http://csbh.cz/co-je-csbh>

⁷ Blíže viz www stránky Ministerstva kultury ČR: <https://www.mkcr.cz/program-na-podporu-aplikovaneho-vyzkumu-a-vyvoje-narodni-a-kulturni-identity-na-leta-2016-az-2022-naki-ii-857.html>

⁸ V závislosti na finančních možnostech se uvažuje například i o mutaci německé a vietnamské.

⁹ Text tohoto příspěvku předneseného na 11. sjezdu českých historiků v Olomouci v panelu Češi v cizině vznikl za podpory grantu MK ČR NAKI II Abeceda českých reálií, č. DG16P02B018.

PŘÍLOHA

LITERATURA K HESLU ENKLÁVA ČESKÉHO JAZYKA DLE CZECHENCY:

- BACHMANN, L. O bosenské češtině (o monografii S. Popovićové, Govor dvaju čeških naselja u Bosni). *NŘ* 53, 1970, 172–177.
- BALHAR, J. Jak mluví vídeňští Češi. *NŘ* 78, 1995, 189–196.
- BALHAR, J. & V. MICHÁLKOVÁ. Mluva východomoravských kolonistů v Charvátsku. *SPFF-BUA* 19, 1971, 65–88.
- BALHAR, J. & S. KLOFEROVÁ AD. *U nás ve Vídni. Vídeňští Češi vzpomínají*, 1999.
- BASLER, H. & M. BRANDEIS AD. (eds.) *Die Wiener Tschechen 1945–2005. Zur Geschichte einer Volksgruppe / Vídeňští Češi 1945–2005. K dějinám národnostní menšiny* 1, 2006.
- BĚLIČ, J. Poznámky o češtině na Daruvarsku v Jugoslávii. *SlavPrag* 1, 1959, 59–75.
- BICHA, K. D. *The Czechs in Oklahoma*, 1980.
- BROUČEK, S. (ed.), *Češi v cizině* 9, 1996.
- ČAPEK, T. *Padesát let českého tisku v Americe*, 1911.
- ČAPEK, T. *The Czechs (Bohemians) in America*, 1920.
- Český jazykový atlas: <http://cja.ujc.cas.cz/>, cit. 21. 10. 2013.
- ČJA 1, 1992.
- ČJA 2, 1997.
- ČJA 3, 1999.
- ČJA 4, 2002.
- ČJA 5, 2005.
- ČJA. DODATKY, 2011.
- DUBEN, V. N. *Czech and Slovak Periodical Press outside Czechoslovakia*, 1926.
- DUTKOVA-COPE, L. Texas Czech: The Language of Texans Who Say They Speak ‘A Different Type of Czech’. *Southwest Journal of Linguistic* 20, 2001a, 29–69.
- DUTKOVA-COPE, L. The Language of Czech Moravians in Texas: Do You Know what „Párknů káru u hauza“ Means? *Southwest Journal of Linguistic* 20, 2001b, 51–82.
- ECKERT, E. (ed.), *Varieties of Czech: Studies in Czech Sociolinguistics*, 1993.
- ECKERTOVÁ, E. *Kameny na prérii. Čeští vystěhovalci v Texasu*, 2004.
- GELLNER, J. & J. SMEREK. *The Czechs und Slovaks in Canada*, 1968.
- GLETTLER, M. *Böhmisches Wien*, 1985.
- HAMMEROVÁ, L. B. & I. RIPKA. *Jazykové prejavy amerických Slováků*, 1994.
- HENZELOVÁ, V. M. Slavic Languages in the New Environment. In Ferguson, C. A. & S. B. Heath (eds.), *Language in the USA*, 1981, 293–321.
- HENZELOVÁ, V. M. Kultivování češtiny v USA. In Jančáková, J. & M. Komárek ad. (eds.), *Spisovná čeština a jazyková kultura 1993, 1995*, 329–332.
- JAKLOVÁ, A. *Čečoamerická periodika 19. a 20. století*, 2010.
- JANČÁK, P. Čeština v Ivanově Sele v Jugoslávii. *SaS* 32, 1971, 241–257.
- JANČÁK, P. Přizpůsobivost češtiny v srbocharvátském prostředí. *Sl* 42, 1973a, 329–346.
- JANČÁK, P. O českých nářečích na Daruvarsku (o monografii D. Mirkoviće Govori Čeha u Slavoniji). *SaS* 34, 1973b, 309–319.
- KLOFEROVÁ, S. Jak dnes mluví mladí vídeňští Češi 1. *NŘ* 81, 1998a, 61–72.
- KLOFEROVÁ, S. Jak dnes mluví mladí vídeňští Češi 2. *NŘ* 81, 1998b, 169–178.
- KOCHIS, B. Czech in Nebraska. In Schach, P. (ed.), *Languages in Conflict*, 1980, 111–118.
- KOKAISL, P. *Krajané. Po stopách Čechů ve východní Evropě*, 2009.

- KOKAISL, P. & L. CHUDLAŘSKÁ AD. *Češi v Chorvatsku*, 2012.
- KUČERA, K. *Český jazyk v USA*, 1990.
- LORENZOVÁ, H. (ed.), *Kultura českých enkláv ve světě. Estetika* 36, 1999, 1–3.
- MENCKEN, H. L. *The American Language*, 1960.
- MIRKOVIČ, D. *Govori Čeha u Slavoniji*, 1968.
- PAVLÁSEK, M. Clopodia česky psaná Klopotín. Zapomenutá moravská kolonizace Banátu v multilokálním etnografickém bádání. *Český lid* 100, 2013, 149–172.
- POSPÍŠILOVÁ, J. (ed.), *Život a kultura etnických minorit a malých sociálních skupin / Das Leben und die Kultur der ethnischen Minderheiten und kleiner Sozialgruppen*, 1996.
- PUKIŠ, V. *Čechi Severnovo Kavkaza: gody i sud'by. 1868–2010*, 2010.
- ROUČEK, J. S. *The Czechs and Slovaks in America*, 1967.
- SIATKOWSKI, J. *Dialekt czeski okolic Kudowy* 1, 2, 1962.
- SKORVID, S. S. Govor potomkov českých pereselencev na Severnom Kavkaze kak primer lingvoarealno drejfa. In Moldovan, A. M. & S. M. Tolstaja ad. (eds.), *Slavjanskoje jazykoznanije. XV Meždunarodnyj sjezd slavistov. Minsk, 2013 g. Doklady rossijskoj dělegacii*, 2013, 554–568.
- SKORVID, S. S. & D. K. POLIAKOV. O pronicajemosti grammatičeskoj sistěmy v situacii mežjazykovoj intěrfereciii v govore potomkov českých pereselencev na Severnom Kavkaze. *Issledovanija po slavjanskoj dialektologii* 16, 2013, 305–337.
- ŠIPKOVÁ, M. O jazyce čechoamerického týdeníku Našinec. *NŘ* 84, 2001, 192–198.
- UTĚŠENÝ, S. O jazyce českých osad na jihu rumunského Banátu. *Český lid* 49, 1962, 201–209.
- UTĚŠENÝ, S. O posrbšřování kruščické češtiny v jugoslávském Banátě. *NŘ* 53, 1970, 138–145.
- VOJTOVÁ, J. Jak dnes píší vídeňští Češi. *NŘ* 80, 1997, 123–128.
- VORÁČ, J. & P. JANČÁK. K dnešnímu stavu nářečí střelínských Čechů v Polsku. *SlavPrag* 4, 1962, 599–604.

Předneseno na XI. sjezdu českých historiků v Olomouci 14. září 2017.

PhDr. Jiří Hasil, Ph.D.

Filozofická fakulta

Univerzita Kralova v Praze

nám. Jana Palacha 2

116 38 Praha 1

Česká republika

e-mail: Jiri.Hasil@ff.cuni.cz